
V A L Ó S Á G U N K

KERÉKGYÁRTÓ T. ISTVÁN

Értelmiségi szerep és a társadalmi nyilvánosság

Az értelmiség társadalmi szerepe igen sokféleképpen határozható meg; annak ellenére, hogy magát az értelmiség fogalmát – mivel komplex és több rétegű – meglehetősen nehéz egyértelműen definiálni. Ám amire nagyobb szükségünk kellene, hogy legyen a pontos fogalomértelmezésnél, az épp a kérdés felvetése. Mert gyakorta jobb csupán szkeptikusan kérdezni, mint nyomban biztos válaszokat keresni. És ez nemcsak az értelmiség lehetséges társadalmi szerepének pozitív értékelése céljából fontos, hanem mindennekelőtt azért, mert elvont követelmények alapján – még ha azok politikai jellegűek is – lehetetlen pontosan megjelölni azokat a tevékenységeket, melyek az értelmiség társadalmi szerepével állnak kapcsolatban. S ha nyilvánvaló tényként fogadható is el az a megállapítás, hogy társadalmunk szocialista vonásainak erősítésében jelentős szerep hárul az értelmiségre, szükségképpen vizsgálnunk kell *e szerepvállalás belső és külső feltételeit*. Mert nem elegendő csupán kinyilatkoztatásszerűen felsorolni a feladatokat, hanem sokkal inkább azokat a társadalmi tényezőket kell szemügyre venni, melyek elősegítik vagy hátráltatják az értelmiség társadalmi funkcióinak megvalósulását. Csakugyan képes-e társadalmunk mai értelmisége olyan követelményeknek eleget tenni, mint például a szocializmus új értékrendjének kialakításában és elfogadtatásában való példamutató részvétel?

Ha nyíltan vetjük fel a kérdést (és a szkepticizmuson való kissé naiv csodálkozás nélkül), akkor úgy fog tűnni, hogy a keményebb kérdések is helyénvalóak. Egyáltalán lehetséges-e értelmiségként élni, ha – mint tapasztaljuk – *a mindennapi megélhetés gondjai jóval erősebb motivációs mezőt képeznek, mint például a kultúra közvetítésének szándékai és igényei?* Kedvez-e az értelmiségi magatartásnak az a helyenként még mindig uralkodó szemléletmód, amely szerint már egyáltalán „gyanus” az, aki bátrabban és kritikusanabban gondolkodik, s amelynek következményeképpen az iskolák is „bólogató jánosokat” nevelnek autonóm személyiségek helyett, akik képesek lennének a kritikai értékelésre? A konformitás és a passzív alkalmazkodás értékként való elfogadtatása épp a gondolatatlanság egy sajátos módján át válik veszélyessé. Ha az értelmiségiek gondolkodásmódjában a sztereotípiákká vált társadalmi bölcsességek válnak uralkodóvá, az fékező hatással lesz az önálló eszmélkedés és a beleérző-bíráló magatartás kifejlődésére is. S ennek kiegészítő ellentétéként az értelmiség szerepét „elővételező” társadalmi követelmények is csak vérszegény és ellenszenves sematizmusokként jelennek meg. Ezen a helyzeten változtatni valóban csak úgy lehet, ha különféle intézmények, szervezetek türelemmel kezelik a *gondolati nonkonformitás* megnyilvánulásait. Aminthogy csak a tolerancia segítheti elő a kritikai magatartás tudatos pozíciójának kialakulását is.

Nem egy példát lehetne felhozni arra, hogy az értelmiségi megnyilatkozások hányszor és hányszor fulladnak bele az érzelmi-indulati reflexiók áradásába. Az a lélektani válságszituáció, melybe napjainkban az értelmiség nem kis része belekerült, az alkotó gondolkodás csődjében is kifejeződik. Legyszerűsítve úgy is lehetne fogalmazni, hogy egyre gyakoribbá válik az az értelmiségi magatartás, mely vagy a fennálló helyzet elutasításában nyilvánul meg, vagy kényszerű-kelletlen elfogadásában. S ez azzal is összefügg, hogy egyre szélesebb értelmiségi körökben a rendezett meditáció helyett a tétova asszociációs gondolkodás vált *sikeressé és elfogadottá*, a mély felismerésekről tanúskodó eszmélkedés helyett a fokozott erővel előretörő gunyoros vélekedés. De a kritikai eszmélkedés visszaszorulását nemcsak a mindennapi megélhetés gondjaival összefüggő válságszituáció indokolja, hanem általánosabb tényezők is. Talán mindenekelőtt az a tény, hogy az értelmiségi foglalkozások presztízse – eltekintve egy-két preferált vagy divatos pályától – társadalmi méretekben jelentősen csökkent. Az értelmiségi szaktudás kihasználatlansága, a társadalmi döntésekben való részvétel minimális lehetősége egyaránt az értelmiségi magatartás belső ellentmondásosságát erősíti. Az értelmiségi lét nagy dilemmái ott kezdődnek, hogy *az egyéni fontosságtudat ellentétbe kerül a társadalmilag megvalósíthatóval*, s ez a hasadás a magatartás sokszor tragikus ellentmondásaiban fejeződik ki. Mivel sokak számára eleve reménytelen, hogy valóban értelmiségként éljenek, s ha ezzel tudati szinten számolnak, szükségképpen előlép a meghasonlás, a „nincs mit tenni, mint nem értelmiségi módon megszervezni életemet” tragikus felismerése.

A valódi értelmiségi magatartás kerülésének másik oka azzal a felismeréssel is kapcsolatban áll, hogy a társadalmi fejlődés jelenlegi szakaszában előnyösebb, ha a bíráló attitűd helyett a passzív elfogadás és alkalmazkodás válik meghatározóvá. Ez persze önmagában is felcserélhető állapotot jelez. Kiváltképpen azért, mert az egyéni helyzeten – ha tudomásul is vesszük a megváltozhatatlant – a társadalmi antinómiák elfogadása nem sokat változtat. Nem szólván arról, hogy bizonyos ellentmondások pusztán szavakkal és gondolatokkal feloldhatatlanok. Az értelmiségi szerep *meghasonlottságát* nem enyhíti és nem enyhítheti semmiféle belátás és elmélkedés; hogy ez a meghasonlottság mennyire szükségyszerű vagy véletlen, társadalmilag vagy egyedileg meghatározott. Az előzmény (az értelmiségi szerep vallása és vállalása) és a következmény (a szerep megvalósíthatatlansága) kendőzetlenül, a maga kibékíthetetlen ellentétében áll egymással szemben. S épp ebben rejlik az eszmélkedő magatartás és gondolkodás hiányának magyarázata. A marginalizálódott értelmiségiek gyakran vakvágányra futó gondolatai, vádaskodásai és mentegetőzöcsei a maguk ellentmondásosságában figyelmeztetőek is. A társadalmi nyilvánosság síkján többet, jobban és meggyőzőbben kellene felszínre hozni az értelmiségi sorsok lényegét meghatározó vagy éppenséggel befolyásoló problémákról; bátrabban és őszintebben kellene szembenézni a „kényes” kérdésekkel. Inkább inspirálni kellene az eszmélkedő gondolkodást, semmint megakadályozni.

A nyilvánosság síkján az inspirálás eszköze a felszínre kerülő gondolatok szembesítése a tényekkel, vagy annak legitim elfogadtatása, hogy egy-egy értelmiségi csoport gondolatai bizonyos részgazságokat mindenképpen kifejezhetnek. Éppen ezért a politikai irányítás részéről súlyos félreértés lenne, ha a preferált társadalomkritikai gondolkodástól *eltérő* megközelítést akarva-akaratlanul retrográdnak minősítené. Így például tévesnek érzem azok vélekedését, akik bizonyos értelmiségiek társadalomkritikai magatartását *csak azért, mert eddig*

tabunak tetsző ellentmondásokat bírálják, ab ovo ellenzékinek tartanak. Az ellenzékiség értelmezése csak az adott értelmiségi magatartás és a kinyilvánított politikai célok összevetése alapján lehetséges, mely egyszersmind meghatározza az általánosítás reális határait. Az általánosítás persze mindenkor függhet az adott politikai helyzettől, de nem abban a mértékben, hogy mindenkori lehetőségként csak az elhallgattatás lép fel. S ebben az összefüggésben kell elemezni az értelmiségi magatartás „eszméktől való vezettségének” kérdését is. Vagyis azt a körülményt, hogy az értelmiségi magatartás pozitív vagy negatív irányú alakulását *mennyire* vezethetjük vissza az eszmék közvetlen hatására. Noha gyakran fogalmazódik meg az a leegyszerűsítő ítélet, hogy az értelmiség bizonyos része – főként a „technokrata” gondolkodásúak – igyekszik megszabadulni az „ideológiától”, maga a megállapítás csak látszólagos érvényű. Mert ha úgy véljük is, hogy az értelmiségi magatartás kevéssé vagy egyáltalán nem motiválják az ideológiailag is hangsúlyozott közös célok, a társadalmi eszmék, vagy hogy az egyéni érdekek, hajlamok, célkitűzések csak nagyon áttételesen kapcsolódnak a társadalmi folyamatokhoz (előrevívó vagy gátló tényezőkké válva), a gyakorlati cselekvés síkján épp az eszméktől való függőség a meghatározó.

Maga az értelmiségi *hivatás* is – amely ideológiailag befolyásolt – érzékeltetheti, milyen kötelezettségtudat fűzi az értelmiségiek bizonyos csoportját olyan feladatok végzéséhez, melyek társadalmilag értékesek, de amelyeknek végrehajtása egy sor retrográd jelenséggel való elméleti leszámolást jelent. *S ez nemegyszer a konfliktusok végigharcolásával párosul.* Ugyanakkor az a felismerés, hogy az értelmiség tagjai helyzetükből adódóan törekszenek az alkotó tevékenységre, mely igazságot fejez ki. Nevezetesen azt, hogy az alkotói magatartás kibontakozását nagyrészt a rossz társadalmi mechanizmusok, a jelen viszonyosságai gátolják. Társadalmunk valósága ma még sok szempontból figyelmen kívül hagyja az értelmiségi egyéneknek ezt az alkotó természetét – éppen a hivatásgyakorlás, a hétköznapi tevékenység területén. *Az alkotás és a rutin-feladat, a megszokotthoz való ragaszkodás és az új utakra vivő lendület léptenyomon összeütköznek, konfliktusba kerül egymással.* Túlságosan is egyszerű volna mindezt elszigetelt jelenségként feltüntetni vagy csupán a szocializmus jelenlegi szintjén szükségszerűen kitermelődő ellentmondásként felfogni. Ha ugyanis – számos korlátozással – még azt is elfogadjuk, hogy ezek a szimptómák jelentős hatással vannak annak a korántsem ritka attitűdnek a kialakulására, hogy „maradjunk ott, ahol vagyunk, háborítlanul, megbizonyosodva állásunk, pozíciónk, beosztásunk stb. szükségessége felől”, az értelmiségi szerepek *disszociálódásáról* (széteséséről) kialakult ítéletek aligha tűnhetnek megalapozatlanoknak. Nyilvánvaló, hogy ennek alapján sokkal differenciáltabban kell megközelítenünk azokat a feladatokat, melyeket az egyes értelmiségi „rétegekhez” tartozó művészek, műszaki szakemberek vagy éppenséggel a pedagógusok és a népművelők megvalósítanak.

Ebből a szempontból kiváltképpen hangsúlyozandó, hogy a különböző értelmiségi szerepeket és funkciókat semmiképp sem lehet valamely kizárólagos politikai követelmény köré csoportosítani. Mint ahogy „küldetéseikben” sem lehet meghatározni az értelmiségi tevékenység különböző formáit. Az értelmiségi szerepeket mozgató belső hajtóerők, a magatartást meghatározó társadalmi, pszichikus mozzanatok nemcsak megvalósításuk jellegére vonatkozóan tárnak fel jellemző vonásokat, de – amennyiben személyiségspecifikus jellemzőiket elismerjük – társadalomlélektani vonatkozásban is érdekes következtetésekre adnak

módot. Már az imént utaltam arra, hogy minél inkább *nem értelmiségi* módon kell egy értelmiséginek megszerveznie életét, annál nagyobb mértékben üresedik ki életformája, s ez a kiüresedés a mindennapi életét gépies cselekvési automatizmusok rendszerévé szűkíti le. Így az értelmiség bizonyos „rétegeinek” sorsát ismeretlen erők által alkotott színpalak közti imbolygássá változtatja. A neurózis a társadalmi elidegenedettségek egyik szükségszerű velejárója ugyan, de ez az értelmiségiek esetében hatványozott mértékben jelentkezik.

Am a *küldetéskritika* jogosultságát az alkotó értelmiségi tevékenység oldaláról is körvonalazhatjuk. Ha a művészi alkotó tevékenység eredményéből indulunk ki, látnunk kell, hogy az egyes műveket – lett légyen az festmény, szobor vagy vers – korszerűségükben semmilyen filozófiai tétel vagy politikai direktíva a *posteriori* (utólagos – a szerk.) illusztrációjának nem lehet tekinteni. Hiszen éppen korunk számos haladó művészeti áramlatának lényeges jellemzője az a nyilvánvaló törekvés, hogy kikerüljön bármely, mindent átfogó eszme meghatározó koordinátái alól, amely egyneműsítene a teljes alkotási folyamatot, s ugyanakkor mintaként szolgálna valamennyi műalkotás számára. Még ha szükség is van valamifajta „általános rendező elvre”, a *valóságfeltáró és emberformáló művészi szempont előtérbe állítására*, az értékelés kizárólagos kritériumává a feldolgozott tartalom vagy téma korántsem válhat. S itt nem csupán az egyéni ízlés és stílus indokoltan hangsúlyozott szabadságára kell gondolnunk, hanem a művészi megformálás *feltétlen szuverenitására*. A naiv szemlélet számára – mint ahogyan ezt többen kimutatták – a forma gyakorta úgy jelenik meg, mint valamiféle „doboz”, amibe beleteszik a tartalmat. Ha némelyest kinőtünk is ebből a naiv elképzelésből, igazából a modern esztétikai kutatások bizonyították be, hogy az egyes rétegek a műalkotásban egymásra épülnek, s ami „lefelé” formai elem, az ugyanakor „felfelé”, a következő réteg számára már tartalmi mozzanatot: a kettő tehát egyszerre és egymásban él.

Éppen ezért, ha csupán a „mi” a fontos (amely többnyire apologetikusan kijelölhető), és a „miként” másodlagos sajátossággá degradálódik, óhatatlanul fellép az ideologizálás veszélye. Másképpen fogalmazva: valamely műalkotás tartalma úgy jelenik meg, mint ami lehetővé teszi az ideológiai szempontból kielégítő egybehangoltságot a konkrét és változatlanul hitt társadalmi állapottal, azzal, ami van, s aminek lennie kell. Persze ezzel a megállapítással a legkevésbé sem akarom kétségbevonni annak a felismerésnek a jogosságát, hogy a mai társadalmi helyzetben valóban *döntő fontosságú* olyan művek születése, melyek „történelmi utunk és mai valóságunk reális, előreívően kritikus ábrázolására” vállalkoznak. Csak arra szerettem volna utalni, hogy a modern és napjainkban oly sok vitát kiváltó művészeti törekvéseket sokszor *csak mint formalisztikusakat* utasítják el. Mintha azok az esztétikai vélekedések, melyek egyedül a tartalmat értékelik, nem épp formális szempontból volnának összehasonlíthatatlanul konzervatívabbak; mintha a művészetben a forma egyáltalán elválasztható lenne a tartalomtól, s mintha a lázadónak minősített formák nem hordoznának szükségszerűen magukban új forradalmi tartalmat is.

Kétségkívül cseppet sem könnyű megvonni a határt, amelyen túl a formai kísérletezés a semmitmondás leplezéséhez vagy a vállalható értékek látványos tagadásához vezet; legfeljebb a széles körű nyilvánosság és a különböző kritikák, vélemények konfrontációja adhat támpontokat a határok többé-kevésbé pontos megvonásához. De ugyancsak a nyilvánosság teremti meg annak az értelmiségi magatartásnak, létformának a feltételeit is, melyek a tágabb értelemben vett alkotómunkával állnak összefüggésben. A különböző érdekek „lent” és

„fent” politikai eszközökkel való képviselése a valóságban cselekvési szabályként kell hogy megjelenjen; olyan „orientációs mezőként”, melyben a szocializmus vállalása kétségbevonhatatlan tény. A közelmúlt bürokratikus nyilvánossága – melyet teljes egészében távolról sem tudtunk meghaladni – mindennél ékeesebben bizonyítja, hogy a monolitikus szemlélet egyenértékű egy merev társadalmi gyakorlattal, amelyben minden „felülről” rögzített és megváltoztathatatlanul kötődik a fennálló társadalmi-politikai viszonyok konzerválásához, amelyben a szabad választásnak, kezdeményezésnek, az újszerűségnek és az előre nem látható kísérletezésnek semmiféle nyoma nincsen. Olyan társadalmi gyakorlat, amelyik az értelmiségi foglalkozásuaktól is azt követeli, hogy az adott struktúra politikailag kialakított normatíváinak minden mást feláldozzanak.

Ezzel szemben a szocialista demokrácia egyre inkább kiteljesedő gyakorlatában az érdekek „cseréjének” és egybehangelésének folyamata a közös ügyekről való döntéshozatal értékeinek keretében zajlik, mely az egyének szabad állásfoglalását éppúgy feltételezi, mint a saját érdekek és szükségletek közvetlen kinyilvánítását vagy éppenséggel az érdekek egyenrangú szembeállítását a közös érdekekkel való összekapcsolása útján. Az érdekszerkezetet megváltoztató és módosító alapvető értékek egyike a szabad munka és a szabad alkotás, amely az emberi tevékenység és a felelősség kibontakozási területének bővülésében nyilvánul meg. De ugyanakkor arról az alapvető felismerésről sem szabad elfeledkeznünk, hogy ez az újfajta érdekszerkezet nem kívülről jön létre, egyfajta elit értelmiségi csoport „kreációjaként”, hanem kizárólag alulról épülhet ki, az egyének automatikus érdekeinek és szükségleteinek kinyilvánítása útján. Az érdekeknek a társadalom politikai szervezése által közvetített tagolódása – ha a társadalmi nyilvánosság sajátos funkcióit is figyelembe vesszük – egyre inkább a *demokrácia és az autonómia, a demokrácia és a participáció belső egységeként jelenhet meg*. A demokratikus participáció új lehetőségeinek és dimenzióinak előfeltételei és egyben biztosítékai is a társadalom alapjainak és különböző összetevőinek szuverenitása. A participáció ennél fogva folyamattá lesz az értelmiség és a nem értelmiségi egyének, ill. intézmények tevékenységében, a munkában és más gyakorlati tevékenységben, ahelyett, hogy szórványos részvétel lenne, amely csupán a társadalom elszigetelt érdekszerkezeteinek részérdekeit és egyeduralmát akarná érvényesíteni.

Mindezt szem előtt tartva, az érdekek különbözőségével és az alkotó munka szabadságával számot vető nyilvánosság helyet ad az alulról jövő kritikának csakúgy, mint azoknak a törekvéseknek, melyek a *cselekvési alternatívák kiterjesztésében* öltenek testet. Elfogadja az egységet ott, ahol rátalál, de egyáltalán nem törekszik arra, hogy a szellemi törekvések nagymértékű különfeleségét egyetlen aktuálpolitikailag racionális mintába kényszerítse. Az értelmiségi szemléletmód sajátossága az, hogy különbözőképpen közeledhetünk valamely társadalmi igazsághoz, különféle meggyőződések alapján, de ennek lehetséges vállalkozásnak kell lennie valamennyiünk számára. Ha saját elveinket ésszerűen alakalmazzuk, érvelünk ezek mellett az elvek mellett, és mások érveit empátiával kezeljük, értelmiségi szerepünknek teszünk eleget. A szellemi nyitottság teremti meg egyedül a *racionális diskurzust*, s éppen a racionális diskurzushoz van szükség a nyilvánosságra. Ám ehhez az is szükséges, hogy a politikai mechanizmus mind kevésbé az érdekek osztályszempontú redukálásaként jelenjék meg, és sokkal inkább olyan bővülő „keretként”, amely lehetőséget nyújt az

alapvető, közös társadalmi értékek és elvek által közvetített érdekek különbségeinek és ellentmondásainak szabad kifejezésére és egybehangolására.

A különféle részérdekek mozgásterének növekedésével válik elengedhetlenné a hierarchikus szervezethez felf számolása abban az értelemben, hogy például az értelmiség tagjai ne csak egyetlen forrásból jussanak információkhoz. Ezért sem lehet a szocialista nyilvánosságnak más feladata, mint teret adni azoknak a jellegzetes egyéni kezdeményezéseknek, melyeknek a szerepe a társadalmi *értékinformációk cseréje* szempontjából fontos. Mivel az értékinformációk cseréjét nagyrésztben az értelmiségi réteghez tartozók közvetítik, az általánosság foka attól függ, mennyire sikerül a nyilvánosság szféráját kitágítani. A kiteljesedő szocialista demokrácia érdekszerkezetének alapját az egyének konkrét érdekei alkotják, nem pedig egy olyan illuzorikus politikai közösséghez, egy olyan államhoz való tartozásuk általános érdekei, amelyben korlátok közé szorítják és redukálják társadalmi és politikai szubjektivitásukat. Ennélfogva a nyilvánosság elválaszthatatlanul összefonódik az érdekérvényesítésnek azzal a szintjével, amellyel a közvetlen gyakorlatban találkozunk. Az értelmiség konkrét érdekei sem csupán az anyagi érdekekben, illetve a jövedelmi elosztásokban kifejeződő napi érdekek. *A szocialista értelmiség törekvése csakis a társadalmi gyakorlatnak folytonosságát biztosítja, amely megváltoztatja és túlhaladja az ember és a közösség, az egyéni, a külön- és a közös érdekek közötti ellentmondásokat.* Ha ezzel összefüggésben fogjuk fel a nyilvánosság tartalmát, nagy a valószínűsége annak, hogy az átalakulás során megváltozik a politika lényege és társadalmi tartalma is; a politika egyre kevésbé a szakosított irányító csoportok dolga lesz, és egyre inkább társadalmi ügyként jelenik meg. Az értelmiség „példamutatásának” ugyanakkor abban is meg kell nyilvánulnia, hogy ha valamely bürokratikus hatalmat csak közömbösséggel és megvetéssel lehet „kiüresíteni”, akkor eszerint cselekszik. A valósághoz való kritikai viszony – mely az értelmiségi lét egyik sajátossága – így válhat mozgósító erejűvé.

Csak hogy az értelmiség szerepének ilyen irányú meghatározásával semmiképp sem kerülhetjük meg azokat a társadalmi egyenlőtlenségből származó okokat, melyek más és más lehetőséget biztosítanak a munkamegosztás különböző területein dolgozó értelmiségieknek. Mert az *egyenmésítés*, anélkül, hogy tudatában volnánk, csak sablonos célmegjelölésekhez vezet, melynek különösebb jelentőségét a társadalmi gyakorlatban aligha lehet kimutatni. Nem beszélve arról, hogy az értelmiség szerepeit elővételző célok gyakran azért ütköznek meg nem értésbe, mert a kívánt magatartás messzemenően a valóság adta lehetőségeken múlik. Ha például az értelmiség egy részének arra kell vállalkoznia, hogy szellemi tevékenysége mellett a második gazdaságban keresse meg a létfenntartásához szükséges javakat, nem valószínű, hogy ez a „réteg” aktívan részt vesz a szocializmus új erkölcsi értékrendjének kialakításában és elfogadtatásában. Éppen ezért – *Hegel* egyik megállapítását hasznosítva –, *ha társadalmi munk szocialista vonásainak erősítésében változásnak kell történnie, akkor valamit meg kell változtatni.* S ez a valami nem más, mint az értelmiségi lét feltételeinek megteremtése azok számára is, akik nem a szellem munkásai, hanem legfeljebb csak napszámosai.

Ez a megállapítás kétségtelenül elgondolkodtató; arra a tényre utal első sorban, hogy az értelmiség szerepe az adott történelmi helyzetben csak akkor teljesebben ki, ha ehhez a társadalmi feltételek rendelkezésre állnak. Az a körülmény, hogy az értelmiség szerepvállalásának lehetőségei korlátozottak, arra

enged következtetni, hogy a passzivitást, a „kívülrekedést” korántsem lehet véletlenszerű és elszigetelt jelenségként felfogni. Sokkal inkább olyan szimptomának, mely a politikai irányítás szempontjából is figyelembe veendő. A passzivitásra kárhoztatott értelmiségi magatartások elszaporodása többek között azt is jelzi, hogy az adott társadalmi helyzetben szükségképpen számolnunk kell a kiteljesedésben megrekedt, kerülőutakra szorult, külön magatartásmódokban rögzült alkotóerőkkel, fel nem használt vagy elvetélt lehetőségekkel az emberi kiteljesedésben.

Még ha ez a következtetés első pillantásra elhamarkodottnak is tűnik, a társadalmi tapasztalat ezt a következtetést nem ritkán látszik igazolni. Szemérmesség nélkül számos példát lehetne felhozni a jobb sorsra hivatott, potenciálisan értékes emberi energiák neutralizálódására vagy épp destruktív formákban való kitörésére. A marginalizálódás jelensége épp az alkotó crók és cselekvési lehetőségek „elvetélődését” tanúsítja, nem csekély számú értelmiségi csoport kiszorulását a társadalmi tevékenység eleven áramlatából, mellékvágányokra siklását, gyakran a „társadalmonkívüliségbe” vagy éppenséggel a társadalomellenességbe való lesüllyedését. Nem a belső tartás, hanem a megfelelő irányulás *hiánya* jellemzi elsősorban az ilyen értelmiségi magatartást megtestesítő személyeket. Továbbmenve azt a következtetést is levonhatjuk, hogy ez a jelenség *itt és most* a társadalmi dezorientáltságnak valóban meglevő, az értelmiség bizonyos csoportjaiban megjelenő problémájára hívja fel a figyelmet. Ez a dezorientáltság a realitás síkján mint az életcélok és életforma labilitását kiváltó tényező jelentkezik, s nem egy esetben a cinizmus magatartásmóddá válásában is kifejeződik. Azoknak az egyéneknek a magatartásában figyelhető meg, akik napi és látszólagos érdekeik kedvéért nem pusztán a társadalom érdekei ellen „vétkeznek”, hanem saját létérdek ellen is. Ám ez a felismerés csak úgy tehető nyilvánvalóvá, ha a társadalmi nyilvánosság síkján ez a probléma is megjelenik. Hasonlóképpen azok az ellentmondások, melyek az értelmiségi szerep valóra válthatóságát akadályozzák.